

INHOUD

Voorwoord	9	Golfen	42
Introductie	11	Kamperen	42
Grüss Gott (of buon giorno) in Zuid-Tirol en de Dolomieten	13	Mountainbiken	42
		Paardrijden	42
		<i>Het Haflinger paard</i>	43
		Rodelen	43
		Wandelen	43
		<i>Via ferrata</i>	44
ACHTERGRONDEN	15	Wildwatervaren	44
Land en volk	15	Wintersport	45
Inleiding	15	Ijsklimmen	47
Zuid-Tirol in kort bestek	15	Zwemmen	47
Landschap, geografie en bevolking	15	Reizen naar Zuid-Tirol	48
Cultuur en geschiedenis	18	Rijden in tunnels en over bergen	49
Geografie	19	De taal	50
Geologie	19	Inleiding	50
De Alpen	19	Een paar woorden Duits en Italiaans	51
Gletsjers	22		
Klimaat	24		
Flora en fauna	24		
Nationale parken en natuurgebieden	27	PRAKTISCHE INFORMATIE	55
Geschiedenis	28	Voor de reis	55
<i>Andreas Hofer</i>	30	Nuttige adressen	55
Kunst en cultuur	31	Websites ter oriëntatie	56
Musea	31	Gehandicapten	56
Mijnmusea	33	Tijdens de reis	57
Carnaval	33	Nuttige adressen	57
Evenementen	33	Douane	57
Eten en drinken	35	Gezondheidszorg	57
<i>Törggelen</i>	36	Wereldomroep	57
Toerisme	36	Na de reis	58
Algemeen	36	Douane	58
Arrangementen	37	Van A tot Z	58
Bergbeklimmen	37		
Boerderijvakanties	37		
<i>Reinhold Messner</i>	39	BEZIENSWAARDIGHEDEN	73
Burchten en kastelen	39	Toeristische informatie	73
Familievakanties	39	algemeen per regio of district	73
Fietsen	40	Rondreis door Zuid-Tirol en de Dolomieten	73
Gezondheidsvakanties	40		

Eisacktal (Valle Isarco)	74	<i>De waternimf van de Karersee</i>	108
Inleiding	74	<i>Rosengarten</i>	109
Van de Brennerpass tot Brixen	74		
<i>Waar is de Brennerpass gebleven?</i>	75		
Sterzing	76		
Brixen	78		
Ten noorden van Brixen	80		
Ten oosten van Brixen	81		
Van Brixen tot Bozen	82		
Rondje Villnöss	83		
Dolomieten en Pustertal (Dolomiti e Val Pusteria)	85		
De Dolomieten	85		
Het (hoch) Pustertal	88		
Inleiding	88		
Innichen	88		
Sexten	89		
Rondje Sextner Dolomiten	89		
Toblach	90		
Pragser Tal	91		
Welsberg en het Gsiesertal	92		
Antholzer Tal	92		
Rondje Oostenrijk (1)	93		
Kronplatz	93		
Inleiding	93		
Bruneck	94		
<i>Michael Pacher, grootste zoon van Bruneck</i>	96		
Rondje Kronplatz	96		
Taufere en Ahrntal	97		
Inleiding	97		
Taufere Tal	97		
Ahrntal	98		
<i>Paardentrektocht</i>	99		
Muhlwalder Tal	99		
Raintal	100		
Alta Badia	100		
Inleiding	100		
Gadertal	100		
Grödner Tal	102		
Rondje Sellagruppe	104		
Rondje Seisser Alm-Schlerngebied	104		
Seiser Alm-Schlerngebied	105		
Rosengarten-Latemar	107		
		Zuidoostelijke Dolomieten	111
		Inleiding	111
		Cortina d'Ampezzo en omstreken	111
		<i>Titiaan, inspirator van vele grootheden</i>	114
		Longarone	115
		Belluno	115
		Feltre	115
		Van Feltre naar Bozen	117
		Van Belluno naar Cortina d'Ampezzo	117
		Grote zuidoostelijke ronde	118
		Middenlange zuidoostelijke ronde	118
		Kleine zuidoostelijk ronde	119
		Rondje Marmolada vanuit Cortina d'Ampezzo	120
		Van Cortina d'Ampezzo naar Bozen	122
		Het zuiden van Zuid-Tirol (Bolzano Vigneti e Dolomiti)	123
		Inleiding	123
		Bozen	123
		Wandelen door Bozen	126
		<i>Walther von der Vogelweide</i>	127
		<i>Ötzi, de man uit het ijs</i>	128
		Wandelen buiten het centrum	130
		Rondje Südtiroler Weinstrasse	131
		De grote Dolomietenroute	133
		Rondje Marmolada vanuit Bozen	133
		Rondje Sarntaler Alpen	134
		Rondje Rosengarten-Latemar	136
		Zuidwestelijke Dolomieten	137
		Inleiding	137
		Trento	137
		Rondje zuidwestelijke Dolomieten	141

Meran en omgeving (Merano e dintorni)	145	Van Algund naar de Reschenpass en terug	160
Meran	145	Ötzi-Alpen-Marathon	161
Wandelen door Meran	148	Rondje Livigno, belastingparadijs	163
<i>De thermen van Meran</i>	149	Rondje Glurns-Prad	165
Huur een fiets	151	<i>Rechtspraak in Glurns</i>	167
Passeiertal	153	Rondje Oostenrijk (3)	168
Rondje Oostenrijk (2)	154		
Ten zuiden van Meran	155	Terug naar het platteland	169
Ultental	156		
Rondje Prissianer Hochwald	156	Plaatsnamenregister	170
Vinschgau (Val Venosta)	159	Over de auteur	175
Inleiding	159		
<i>Wandelen over Waalwegen</i>	159	Register	176
OPGENOMEN KAARTEN			
Zuid-Tirol, ligging	12	De Dolomieten	86-87
Zuid-Tirol, indeling in provincies	14	Bruneck	94
Zuid-Tirol, overzichtskaart	16-17	Cortina d'Ampezzo	112
Zuid-Tirol, fysisch	20-21	Belluno	116
Sterzing	77	Bozen	124-125
Brixen	79	Trento	138-139
		Meran	146-147

ZUID-TIROL EN DE DOLOMIETEN

Grüss Gott (of buon giorno) in Zuid-Tirol en de Dolomieten

Ten onrechte wordt Zuid-Tirol dikwijls verward met Tirol in Oostenrijk. Natuurlijk, jarenlang maakten ze beide deel uit van het machtige Tirol, de geschiedenis laat daar geen twijfel over bestaan. Zuid-Tirol is tóch anders en ook klimatologisch toont Zuid-Tirol (samen met het Oostenrijkse Oost-Tirol) een volkomen ander beeld.

Zuid-Tirol is de noordelijkste provincie van Italië, ten zuiden van het Alpenmassief maar met een uitloper ervan die de provincie extra aantrekkelijk maakt voor een breed publiek: de Dolomieten of, officieel (maar niemand zegt dat), de Dolomitische Alpen.

Zuid-Tirol is een van de afwisselendste delen van Italië en waarschijnlijk het meest onderschatte deel. Er is heel veel te ontdekken en veel fraais te aanschouwen. De bergen zijn er hoog (zo'n 80 toppen reiken hoger dan 3000 meter), de steden hebben een grote aantrekkingskracht vanwege hun historie maar zeker ook vanwege hun ligging en de lucht is er (langs de autobaan die de provincie doorsnijdt even daargelaten) zuiver. Het is nog geen gebied met massatoerisme.

Er worden drie talen gesproken, waarbij het Duits de boventoon voert, officieel is iedereen ten minste tweetalig al wil dat in de praktijk nog wel eens afwijken. Zéker is dat u er een bevolking aantreft die in elk geval vriendelijk en behulpzaam is en het maakt dan ook niet uit in welke taal u ze begroet.

De steden en dorpen worden, zoals al eerder vermeld, aangeduid met een Italiaanse naam als ze in het Italiaanse deel liggen en als ze in het Duitse deel liggen met twee of zelfs drie namen. In deze wereldwijzer worden zoveel mogelijk alle namen vermeld. Dat was een probleem. Iedereen kent namen als Merano of Bolzano, maar we spreken ook over de Brennerpass en Brixen. Historisch gezien is Zuid-Tirol een Duitssprekend gebied, de Italiaanse namen zijn daar later aan toegevoegd. Om die reden is besloten om bij de behandeling van de plaatsen in dat gebied eerst de Duitse en dan de Italiaanse naam te noemen, eventueel nog aangevuld met de Ladinische naam (wat in die gevallen in feite écht de oudste is). Dat daardoor soms wonderlijke combinaties ontstonden (bijvoorbeeld een Duitse plaatsnaam met een Italiaans adres) is onvermijdelijk. In de verdere tekst wordt alleen de Duitse naam genoemd, in het plaatsnamenregister vindt u ze weer beide. In het gedeelte waar uitsluitend Italiaans gesproken wordt vond echter geen omzetting naar het Duits plaats, simpelweg omdat deze ontbreekt.

Welkom in Zuid-Tirol

Zuid-Tirol en de Dolomieten hebben voor de wandelaar, voor de fietser en voor de bergbeklimmer tal van attracties waarvoor niets extra betaald hoeft te worden. In de wintermaanden bieden zowel mondaine als bijna intieme wintersportgebieden u alles wat u ervan mag verwachten, terwijl in de keteldalen (waarin de grotere steden gelegen zijn) de gasten zich al heel vroeg in het jaar, terwijl er nog volop wordt geskied, laten verwennen door de vroege voorjaarszonnestrallen. Zuid-Tirol vormt bovendien een ideaal uitgangspunt voor tochten naar Oostenrijk, bijvoorbeeld naar het Grossglocknergebied of via de zuidelijke Dolomieten naar beroemde Italiaanse steden zoals Venetië.

Ga mee en ontdek het zelf! Grüss Gott (of buon giorno) in Zuid-Tirol en de Dolomieten.

Informatie vooraf? Kijk bij: voor de reis, nuttige adressen.

Uitdagingen voor bergbeklimmers

foto: ZT

ZUID-TIROL, INDELING IN REGIO'S

ACHTERGRONDEN

LAND EN VOLK

Inleiding

Omdat Zuid-Tirol als provincie in haar geheel behandeld wordt en Trentino slechts gedeeltelijk, wordt er vooral aandacht besteed aan Zuid-Tirol. Ook vanuit geschiedkundig oogpunt is deze provincie totaal los te zien van het Italiaanse Trentino. Het voert te ver om de hele geschiedenis van Italië in deze wereldwijzer op te nemen, er wordt uiteraard wél enige aandacht aan de geschiedenis besteed bij de behandeling van de grotere steden in het gebied buiten Zuid-Tirol, zoals bij Trento.

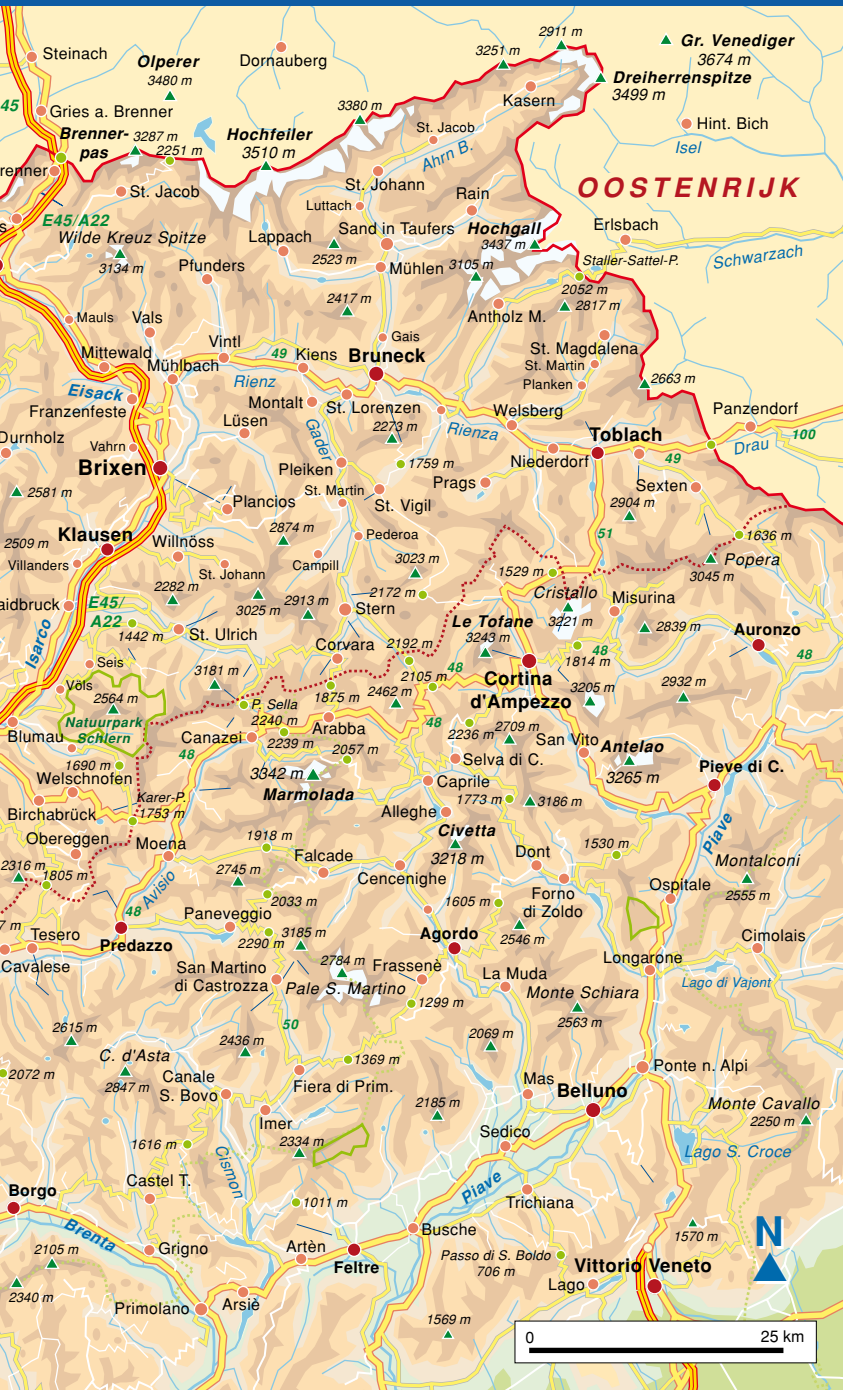
Zuid-Tirol in kort bestek

Je hebt Tirol, Oost-Tirol en Zuid-Tirol. Dat is verwarrend en aan die verwarring komt nu een eind. Tirol is een provincie van Oostenrijk en ligt aan de noordzijde van de Alpen. Oost-Tirol behoort ook tot Oostenrijk en is een deel van Tirol (hoewel het daar niet aan grenst), maar ligt aan de zuidzijde van de Alpen. Zuid-Tirol is de meest noordelijke provincie van Italië en ligt eveneens aan de zuidzijde van de Alpen. Het grenst in het oosten aan Oost-Tirol en in het noorden aan de Oostenrijkse provincies Tirol en Vorarlberg. In het zuiden grenst het aan de Italiaanse provincie Trentino. Als u zich in de geschiedenis van Zuid-Tirol verdiept dan wordt het allemaal duidelijk, maar verwarrend is het zeker. Voordat u alle details voorgeschoteld krijgt vindt u hieronder, al een beetje gerangschikt, wat feiten over Zuid-Tirol.

Landschap, geografie en bevolking

- De woest aandoende bergen die de Dolomieten vormen, bevinden zich voor een belangrijk deel op Zuid-Tirols grondgebied.
- Dankzij de ligging heeft Zuid-Tirol een unieke flora, variërend van edelweiss en korstmossen tot palmbomen en cipressen.
- Men claimt jaarlijks 300 dagen met zon te hebben, mede veroorzaakt door de beschutting van de Alpen aan de noordkant.
- Er bestaan grote hoogteverschillen, de diepste dalen liggen op ongeveer 300 meter hoogte, de hoogste toppen reiken tot bijna 4000 meter. Bijna 90% van het gebied ligt op een hoogte van ten minste 1000 meter.
- Meer dan 80 bergtoppen reiken hoger dan 3000 meter.
- De oppervlakte bedraagt 7400 km², 37% ervan is in cultuur gebracht, meer dan 42% bestaat uit bos.
- 40% van het totaaloppervlak is aangewezen als beschermd natuurgebied dan wel als nationaal of natuurpark.

ZUID-TIROL, OVERZICHTSKAART

- Er wordt door 68% van de bevolking Duits gesproken, 28% spreekt Italiaans en 4% Ladinisch.
- Bozen is de hoofdstad van Zuid-Tirol, er wonen meer dan 100.000 mensen.
- De kleinste stad is Glurns in het landsdeel Vinschgau, het telt slechts 800 inwoners.
- Over Vinschgau gesproken... het is het droogste deel van het hele gebied, de hoeveelheid neerslag komt overeen met die op Sicilië.
- 's Werelds grootste, aaneengesloten skigebied bevindt zich in Zuid-Tirol; ruim 1200 kilometer pistes met meer dan 450 liften staan de skiërs ten dienste.

Cultuur en geschiedenis

- Zuid-Tirol maakte tot 1919 deel uit van Oostenrijk.
- Er bevinden zich ongeveer 800 kastelen, burchten en ruïnes in Zuid-Tirol.
- De 5300 jaar oude Ötzi, de ijsmummie, bevindt zich in het Archeologisch museum van Bozen.
- Als u iets wilt doen aan uw immuunsysteem, neem dan een hooibad, samengesteld uit grassen die op de alpenweiden groeien.
- De kleine St.Prokuluskerk, nabij Naturns, herbergt de oudste fresco's van het Duitstalige gebied, de geschiedenis ervan gaat terug tot in de 8^e eeuw.
- De oudste kabelbaan ter wereld werd in 1908 gebouwd en bevindt zich nabij Bozen. Nog steeds brengt deze oldtimer u naar een hoogte van 1100 meter.

Euwenoude fresco's

GEOGRAFIE

Er ontstaat wel eens verwarring bij de aanduiding van het gebied. Officieel is het Bozen-Zuid-Tirol (Bozen-Südtirol (BZ)), de meest noordelijke autonome provincie van Italië waar het weer deel uitmaakt van de regio Trentino-Zuid-Tirol.

Zuid-Tirol grenst in het noorden en noordoosten aan Oostenrijk, in het westen aan Zwitserland. Voor het overige gedeelte grenst het aan andere delen van Italië.

De bijna 500.000 inwoners hebben een oppervlakte van ruim 7400 km² tot hun beschikking, wat neerkomt op een bevolkingsdichtheid van ongeveer 63 inwoners per km². Er zijn evenwel stukken waarvan je kunt zeggen dat ze nog woest en ledig zijn, totaal ongeschikt voor bewoning of bebouwing, op andere plaatsen liggen bijna verticale landbouw- en weidegronden.

De Dolomieten vormen de belangrijkste bergketen. Het is een van de jongste gebergten ter wereld: ze ontstonden 'nog maar' zo'n 60 miljoen jaar geleden als zogenaamd stuwingsgebergte. De hoogste top in Zuid-Tirol wordt gevormd door de Ortler in Vinschgau met een hoogte van ruim 3899 meter. In de Dolomieten is de Marmolada het hoogst: 3342 meter. Er zijn nog tientallen andere drieduizenders en natuurlijk zijn er nog veel meer toppen die 2000 meter en meer boven de zeespiegel uitkomen. Het gebied leent zich daardoor bijzonder goed voor het beoefenen van de skisport in de winter. In de zomermaanden is het een zeer geliefd gebied bij wandelaars, fietsers, mountainbikers en bergbeklimmers. Er zijn veel bijzonderheden te vertellen over de bergen, maar het meest opmerkelijke is dat er tot op het hoogste topje fossielen gevonden worden van zeedieren en sporen van dinosaurussen. Als u iets weet over het ontstaan van de Alpen, waarvan de Dolomieten deel uitmaken, laat zich dat allemaal eenvoudig verklaren.

GEOLOGIE

De Alpen

De meeste toeristen worden door de hoge bergen aangetrokken en vooral wij, van het platteland, kunnen ons met verbazing afvragen waar die geweldige obstakels in het land vandaan komen. 'Alpen' is in feite een verzamelnaam voor een aantal bergketens en bestaat uit de Centrale Alpen en de Noordelijke en Zuidelijke Kalkalpen die ieder voor zich weer onderverdeeld zijn in andere bergketens, elk met hun eigen naam. Deze Alpen vormen een langgerekte bergkam met op tal van plaatsen zijkammen. Gewoonlijk spreken we over zijdalen, maar het mag duidelijk zijn dat er zonder bergen ook geen dalen zijn. Het zijn vooral de namen van de dalen die mensen bekend in de oren klinken. Wie heeft er bijvoorbeeld nog nooit gehoord van het Pustertal? De naam Dolomieten is al even genoemd en ook die naam is bij velen bekend. Het gedeelte dat in Italië ligt (waarvan een groot deel in Zuid-Tirol) wordt officieel aangeduid als de Dolomitische Alpen. Uiteraard gaat de naamsaanduiding door tot in

hele kleine details waarbij de namen van de bergtoppen (soms meerdere per berg) de kleinste aanduiding vormt.

De Alpen behoren, zoals reeds opgemerkt, tot de jongste gebergten ter wereld en je zou niet zeggen dat zich op de plaats waar nu de Alpen oprijzen zich 'nog maar' 200 miljoen jaren geleden een geweldige zee bevond: de Thetyszee, die zich uitstrekte tot in Azië. De bodem van die zee bestond uit koraal en graniet. De zee slibde als het ware dicht, werd althans ondieper vanwege de vele materialen die door de in zee uitmondende rivieren werden aangevoerd. Op de afscheiding van zee en land leefden onder andere dinosaurussen. De duidelijkste sporen ervan werden ontdekt in zuidelijk Trentino, in Lavini de Marco nabij Rovereto. De vroegste voetafdrukken die tot nu toe ontdekt zijn ontstonden in het begintijdperk van de Jura, ongeveer 190 miljoen jaar geleden.

Laag na laag werd op de bodem van de zee afgezet in een periode die wel 150 miljoen jaar duurde. Ongeveer 70 miljoen jaar geleden kwam de zeebodem voor het eerst boven de waterspiegel uit. Tegelijkertijd verschoof Afrika in de richting van Europa en de geweldige krachten die hiermee gepaard gingen duwden de zeebodem verder omhoog. Hierdoor werd deze min of meer door elkaar gehusseld en oude en nieuwe aard- en steenlagen kwamen in willekeurige volgorde op elkaar te liggen.

Toen de steenlagen hoog boven de aarde waren verheven zorgden weer en wind ervoor dat de zachtere gesteenten afbrokkelden en er gleuven in de bergen ontstonden, het begin van de dalen.

In het pleistoceen, de tijd waarin de ijstijden Europa teisterden (ongeveer 2,5 miljoen jaar tot 20.000 jaar terug), werd het massief verschillende malen door een ijskap bedekt. Gedurende de periodes dat het weer warmer was voerde het water losgeraakt gesteente verder af, de bodem werd verder uitgehold, de dalen werden dieper. Die beweging heeft minimaal viermaal plaatsgevonden. Ook de gletsjers droegen bij aan de vorming van het landschap, smeltend ijs erodeerde de zachtere oppervlakken en zorgden uiteindelijk voor een grillig landschap.

Gletsjers

De huidige gletsjers dateren waarschijnlijk niet uit het pleistoceen (dat ongeveer 20.000 jaar geleden eindigde), maar ze ontstonden in de zogenaamde 'kleine ijstijd', betrekkelijk kort geleden, ruwweg tussen de 13^e en 19^e eeuw.

Een gletsjer bestaat uit een ijslaag, althans zo lijkt het. In feite zijn het ijskristallen die onder grote druk ontstaan zijn. In Zuid-Tirol ligt 'eeuwige' sneeuw. Het is algemeen bekend dat, naarmate men hoger komt de temperatuur daalt tot onder het vriespunt. We noemen dat de sneeuwgrens die in Zuid-Tirol vanaf een hoogte van ongeveer 2500 meter ligt. Daarboven is de temperatuur altijd onder het vriespunt en de neerslag valt er in de vorm van sneeuw. Op grotere hoogte ligt de sneeuw metershoog. De druk die dat op de onderste, oudere, sneeuwlagen geeft, zorgt ervoor dat er ijskristallen ontstaan. Deze vriezen aan elkaar doordat smeltwater van de oppervlakte door de sneeuw heen sijpelt en op deze manier ijs vormt. Licht zo'n ijsmassa op een helling dan komt deze in beweging als gevolg

van het eigen gewicht en deze massa wordt steeds verder samengeperst. Het uiteindelijke resultaat wordt zichtbaar in de zogenaamde 'gletsjerpoort', het punt waarop de gletsjer in een gebied komt waar het smelten sneller gaat als het bevroren.

Uit zo'n poort stroomt water, soms ontstaat dat op die plek als gevolg van de temperatuur aldaar, soms komt het water uit een hoger gebied doordat stenen welke door de gletsjer zijn meegevoerd en die zich aan de oppervlakte ervan bevinden, zonnewarmte opnemen en dit aan het onderliggende ijs afstaan. Het water zakt dan door de ijsmassa heen en vindt via de poort zijn weg dieper het dal in.

Het mag duidelijk zijn dat de massa die aan de onderzijde van de gletsjer verdwijnt er aan de bovenzijde weer bijkomt. Afhankelijk van de plaats waar de gletsjer zich gevormd heeft en de route die hij aflegt, verplaatst een gletsjer zich tussen de 50 en 150 meter per jaar. Onderweg is er veel gebeurd, de gletsjer heeft zich een weg gebaan door gesteente en een gletsjer kan dus veel gesteente bevatten. Op sommige plaatsen is de ondergrond zo hard dat de gletsjer er als het ware omheen gaat, vaak in verschillende richtingen. Soms breekt een gletsjer. Op deze manieren ontstaan de spleten in de gletsjer die zo diep kunnen zijn als de gletsjer dik is. Het is dan ook niet verstandig om zich op een gletsjer te begeven zonder ervaren gids.

Gletsjer